

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**«ПРАКТИКУМ ІЗ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ»**

вибіркова компонента

освітньої-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (психолог ювенальної превенції)

**за темою – «Методологічні й організаційно-методичні засади
оцінки психічного розвитку особистості».**

Харків 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою ННІ № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробник:

викладач кафедри психології, соціології та педагогіки, ННІ № 3, **Олександра РЯЗАНОВА.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальної психології ХДАК, кандидат психологічних наук, доцент **Ігор ВІДЕНЕСЬ.**
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Світлана ХАРЧЕНКО.**

План лекції

1. Методологічні принципи вікової психології
2. Методи вікової психології.
3. Класифікація методів дитячої психології.
4. Етапи дослідження психічного розвитку особистості.
5. Вимоги до методичних засобів і стимульних матеріалів.
6. Особливості проведення дослідження дітей різного віку.

Рекомендована література:

Основна

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - К. : Каравела, 2010. - 400 с.
2. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Центр учб. літ., 2018. - 111 с.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб.. - Київ : Либідь, 2015. - 399 с.
4. Кацавець Р.С. Вікова психологія : навч. посіб.. - Київ : Алерта, 2019. - 111 с.
5. Кордунова Н.О. Психолого-педагогічний практикум для вчителів. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2013. - 72 с.
6. Кочемировська О.О. Вікова психологія для суддів: дитина в контакт з законом. - Харків : Громад. Альтернатива, 2010. - 132 с.
7. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. : / В.П. Кутішенко. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 125 с.
8. Педагогічна психологія : підручник / М.Б. Євтух, Е.В. Лузік, Н.В. Ладогубець, Т.В. Ільїна. - Київ : Кондор, 2015. - 420 с.
9. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. : / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. - К. : Академвидав, 2011. - 360 с.
10. Степанов О.М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.М. Степанов. - К. : Академвидав, 2011. - 414 с.

Допоміжна

1. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 152 с. URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/348/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%84.%20%D0%B2%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
2. Методика викладання психології у вищій школі : [навч. посіб.] / Ю. Ю. Бойко-Бузиль, С. Л. Горбенко та ін. – К. : Атіка, 2012. – 272 с. URI: <https://core.ac.uk/download/pdf/84273707.pdf>
3. Михальченко Н.В. Вікова психологія. Навчально-методичний посібник. / Автор-упорядник Михальченко Н.В. - Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017.- 244 с. URI: <http://dspace.mdu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/213/1/%D0%9C%D0%B8%>

[D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf](#)

4. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум / Н.О. Олейник. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 76 с. URI: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6478>

5. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчально-методичний посібник / редактор-укладач Н. М. Когутяк. – Івано-Франківськ, 2010. – 126 с. URI: <http://194.44.152.155/elib/local/3627.pdf>

6. Резван О. О Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван, Н. С. Моргунова, О. В. Кір'янова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 157 с. URI: <http://eprints.kname.edu.ua/55297/1/2019%2045%D0%9D%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>

7. Сидоренко О.Б. Практикум з вікової та педагогічної психології : навчальний посібник для студентів подвійних спеціальностей з психологією. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 262 с. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/21981>

8. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. / Л. О. Мільто — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 156 с. URI: https://lib.iitta.gov.ua/2622/1/MILTO_879-13.pdf

9. Токарева Н.М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с. URI: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1757/1/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.pdf

Текст лекції

1. Методологічні принципи вікової психології

Наука – це галузь пізнання, що характеризується *об'єктивністю* (передбачають об'єктивну перевірку знань, відкритих для усіх за своїм незмінним змістом), *здатністю до самоспростування* (час від часу нові факти і спостереження призводять до перебудови наукової теорії і, навпаки, положення, які вважалися ненауковими, після перевірки можуть бути

долучені до сфери наукових фактів), *прагненням до створення єдиної загальнонаукової мови термінів* (на відміну від житейських наукові поняття завжди повинні чітко означуватися).

У дослідженнях Л.С.Виготського, Б.Г.Ананьєва, С.Л.Рубінштейна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова були закладені методологічні основи сучасної вікової психології – система її *основних принципів*: принцип детермінізму, принцип єдності психіки й діяльності, принцип розвитку психіки, системно-структурний принцип та ін..

Сучасна вікова психологія як академічна дисципліна розвивається згідно із загальнофілософськими, загальнопсихологічними та спеціальними принципами:

Загальнофілософські принципи:

- принцип загального зв'язку – необхідність охоплення якомога більшого інформаційного масиву у дослідженні певних життєвих явищ у системі їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків;

- принцип розвитку (генетичний) – вивчення життєвих явищ у процесі власної динаміки, що дозволяє встановити об'єктивні закономірності їхнього функціонування; вікова психологія доповнює цю тезу вимогою розглядати процеси, які вивчаються, в системі трьох координат:

- актогенезу, як процесу виникнення або розвитку явища у відповідь на конкретний вплив;
- онтогенезу, як процесу прижиттєвого розвитку особистості;
- історіогенезу, або соціогенезу, як процесу розвитку матеріального й духовного виробництва сучасної цивілізації.
- принцип єдності теорії та практики, що визначає діалектику руху знання до істини;
- принцип управління процесом розвитку.

Загальнопсихологічні принципи:

- принцип *детермінізму* – установлення причинно-наслідкових

зв'язків у функціонуванні психічних явищ, унаслідок чого з'ясовуються особливості їх витоків, динаміки, прогнозуються можливі напрямки подальшого розвитку; основними аспектами принципу детермінізму у зв'язку зі специфікою вікової психології є роль навчання і виховання як детермінант психічного розвитку, врахування рівня сформованості нервової системи та рівня психічного розвитку дитини на кожному віковому етапі, вплив попередніх етапів психічного розвитку на наступні;

- принцип розвитку у діяльності – з'ясування особливостей філогенетичного та онтогенетичного становлення особистості в ігровій, навчальній та інших видах діяльності;

- принцип єдності свідомості та діяльності: поза діяльністю неможливий розвиток свідомості як вищої форми психіки: формування свідомості виявляється в продуктах діяльності, зумовлюється активним ставленням особистості до навколишньої дійсності;

- принцип системності аналізу природи психічних явищ – комплексність у вивченні психіки як складної багатомірної, багаторівневої макросистеми; її структурний аналіз, установлення динаміки, ієрархічних зв'язків; відсутність еклектизму, суб'єктивізму в дослідженнях, побудова довготривалих прогнозів;

- принцип суб'єктності – визнання неповторності людини, урахування її індивідуальності, заперечення авторитаризму в навчанні і вихованні.

Спеціальні принципи:

- принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей особистості – з'ясування типових та нетипових ознак у розвитку;

принцип індивідуального консультування та прогнозування вікового розвитку особистості – реалізація диференційованого підходу з метою забезпечення формування психічного здоров'я.

Вихідним є положення про цілісність особистості як системи, що діє у

певних обставинах, про вивчення конкретної особистості в конкретній соціальній ситуації.

2. Методи вікової психології

Методологічні принципи науки зумовлюють комплекс її методів як шляхів(засобів) дослідження.

Система методів дослідження, що використовуються у віковій психології, зумовлена особливостями психологічних фактів:

- психічні явища недоступні безпосередньому спостереженню, тому для їхнього вивчення добираються методи, які фіксують зовнішні прояви психічних феноменів, тоді як самі психологічні факти залишаються прихованими;
- психологічні факти багатозначні, тому мають досліджуватися у контексті життєдіяльності людини;
- психологія інтерпретує психологічні явища за їхніми зовнішніми проявами – діями, мовленням, виразними рухами.

Означене, як наголошує С.К.Нартова-Бочавер, висуває особливі вимоги щодо валідності, надійності і репрезентативності методів вікової психології.

Методи вікової психології можна розглядати в системі різних класифікацій (С.Л.Рубінштейна, Б.Г.Ананьєва та інших.)

Одна з перших класифікацій методів психологічного дослідження представлена у працях С.Л.Рубінштейна, який серед основних психодіагностичних методів вирізняв:

- 1) спостереження (зовнішнє і внутрішнє (самоспостереження));
- 2) експеримент (лабораторний, природний і психолого-педагогічний).

Спостереження передбачає цілеспрямоване сприйняття і фіксацію психологічних фактів. Наукове спостереження ретельно планується: визначається його мета, гіпотеза, схема проведення, критерії відбору фактів

згідно з об'єктом.

Широко використовував спостереження у дослідженні дітей дошкільного віку відомий психолог М. Я. Басов. Отримані ним результати показали, що вік з 3 до 7 років найбільш сприятливий для спостереження, оскільки діти довірливо й відкрито ставляться до дослідника, не усвідомлюючи своєї ролі як досліджуваних. Вони сприймають дослідження як звичайне спілкування, бесіду, завдання дорослих на зразок систематично отримуваних у дитячому садку. Крім того, самосвідомість та життєвий досвід маленької дитини відзначаються обмеженими можливостями, які не дозволяють цілком зрозуміти своєї ролі випробуваних. Таким чином, чим менша дитина, тим важливішу роль у її дослідженні посідає метод спостереження.

Розрізняють декілька видів спостереження: повне і часткове; включене і невключене.

Повне спостереження передбачає дослідження всіх психічних проявів, **часткове** – одного з них, наприклад мовлення або гри.

Спостереження залежить від позиції спостерігача, який може бути членом групи дітей і взаємодіяти з ними, одночасно спостерігаючи, або знаходиться зовні дитячої діяльності.

Завдяки спостереженням дослідник фіксує зовнішні прояви дитячої психіки. Ці прояви відзначаються своїм багатством та розкутістю. Під час спостереження дитина поводить себе вільно й невимушено, займаючись звичними для себе справами, що полегшує для дослідника вирішення задачі отримання різнобічних та достовірних фактів для створення цілісного уявлення про дитину. Водночас цього не достатньо для забезпечення об'єктивності спостереження, на його результати та висновки значно впливає позиція самого дослідника. Перший ліпший прояв поведінки може бути інтерпретований як закономірний та стійкий. Щоб уникнути такої помилки, спостереження слід проводити систематично. Адже в процесі спостереження перед дослідником постає складна і різнобарвна палітра фактів, і дуже важко

відокремити характерне, істотне від випадкового і другорядного.

Наведемо приклад. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи: «Не хочу, не хочу». Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Звичайно, ні. Адже причинами описаної поведінки можуть бути, наприклад:

- вибагливість як стійка характеристика особистості малюка;
- перевтома або хвороба дитини;
- переживання образи, якщо дитині не дали бажану іграшку;
- незадоволеність дитини стилем спілкування вихователя з нею

(різкі окрики, несправедливі зауваження та ін.).

Систематичність спостереження дозволяє розкрити істинні причини поведінки дитини.

Для об'єктивності результатів спостереження важливою є неупереджена позиція дослідника. Він повинен до максимально можливого рівня звільнитись від соціальних стереотипів і власних установок, внаслідок яких сприймає й інтерпретує психологічні факти спотворено, викривлено. Важливо також позбутись зайвого емоційного ставлення до дитини: позитивного чи негативного. Як відомо, дитина, яка викликає у дорослого симпатію оцінюється ним більш поблажливо, ніж та, яка «не подобається». Щоб уникнути суб'єктивізму, необхідно свої враження чітко розділяти із фактами, висновки завжди підтверджувати фактами. Підвищити об'єктивність дослідження допомагає прийом, названий **«стереоскопічністю погляду»** на дитину, що передбачає звертання до думки батьків та інших дорослих, які працюють з нею.

Проведення спостережень за поведінкою дитини вимагає від дослідника досить складних навичок, зокрема при виконанні задачі фіксації проявів дитячої поведінки у протоколах різних видів. Одна з можливих форм ведення протоколу – **«фотографічний запис»**, який, за визначенням М. Я. Басова, детально описує мімічні, пантомімічні прояви емоцій; дослівно, без змін передає мовлення дитини в прямій формі, відзначає паузи, інтонацію,

силу голосу, темп. Запис детально відображає всі операції, з яких складаються дії дитини. «Фотографічний запис» розкриває цілісну картину ситуації, в яку включена дитина, тому в протоколі відзначають репліки та дії дорослих, однолітків, направлені на неї.

Спеціальні навички необхідні і при обробці протоколів спостережень. При цьому варто широко використовувати математичну обробку отриманих результатів.

Звичайно, метод спостереження має і свої недоліки. Він дещо уповільнює збір значного за обсягом фактичного матеріалу, оскільки одночасно вдається спостерігати тільки за однією дитиною або невеликою їх групою (2–5 осіб). При спостереженні дослідник відзначається пасивною вичікувальною позицією, бо не може втрутитися в дитячу діяльність, викликати необхідне психічне явище, що також уповільнює динаміку дослідження, тому в дитячій психології також широко використовується більш активний метод дослідження – експеримент.

На відміну від спостереження, в експерименті дослідник активно змінює умови діяльності досліджуваного з метою виявлення психічного факту, який вивчається. Підготовка до проведення експерименту передбачає врахування вікових особливостей дітей. Зокрема, дошкільники легко вразливі, швидко заражаються емоціями один одного, імпульсивні, їхні психічні процеси нестійкі й недостатньо довільні, поведінка значною мірою реактивна. Потрібно створити умови, щоб дитина не відволікалась на сторонні подразники, передбачити можливість появи таких подразників. Якщо експеримент індивідуальний, то необхідно виключити контакти дітей між собою. Як правило, він проводиться в окремому приміщенні, де забезпечується нейтральна обстановка (однотонне забарвлення стін у «спокійні» кольори, відсутність незвичних для дитини предметів). Перед основною частиною експерименту слід подбати, щоб дитина звикла до приміщення й до експериментатора. Можна дати дитині якусь іграшку й разом з нею погратись, виявляючи свою прихильність й доброзичливість.

Якщо дитина захопилась чимось своїм, варто почекати деякий час, а потім тактовно переключити її на заплановані завдання, підкреслюючи їх розважальний та необов'язковий характер: давай помалюємо, складемо пірамідку, зробимо аплікацію тощо.

Чим менша дитина, тим швидше у неї згасає інтерес до завдань, тому один експериментальний сеанс триває 10-20 хвилин у дошкільників; 20-30 хвилин – у молодших школярів; 30–45 хвилин – у підлітків. У випадку, якщо дитина раніше виявляє небажання продовжувати роботу, відсутність інтересу до неї, втому, то сеанс припиняється.

Щоб виявити той чи інший психічний факт, розробляється відповідна методика, побудована на уявленнях дослідника про умови, необхідні для виникнення потрібного психічного явища. У методиці експерименту зазначається його мета, необхідний предметний матеріал, послідовність етапів проведення дослідження, критерії для оцінки й інтерпретації результатів. Методика вимагає чіткого дотримання всіх її інструкцій, що дає можливість згодом повторити експеримент, перевірити його результати та висновки.

Наприклад, у методиці зазначається, що інструкцію певного завдання слід чітко й виразно прочитати дитині лише один раз. Навіть, якщо дитина просить повторити завдання або пояснити його, досліднику цього робити не варто, адже у результатах враховується, як дитина зрозуміла завдання без допомоги дорослого. Водночас після проведення експерименту дорослий може попрацювати з дитиною, пояснюючи їй незрозумілі раніше завдання.

Так само чітко слід виконувати вимоги щодо характеристик предметного матеріалу: іноді вимагається, щоб картинки були кольоровими, іноді – чорно-білими; іноді на білому фоні, іноді – на тонованому тощо.

Дотримання чітких вимог методики забезпечує об'єктивність її результатів. З іншого боку, варіювання умов експерименту дозволяє виявляти закономірності й механізми психічного розвитку. В експерименті забезпечується активна позиція дослідника, чіткі критерії аналізу та схеми

фіксації результатів, що дозволяє накопичити значний фактичний матеріал й ефективно його узагальнити. Значний обсяг отриманого фактичного матеріалу робить можливим вираження його результатів у числових показниках, які піддаються математичній обробці, чим підвищується достовірність висновків. Водночас об'єктивність експерименту не абсолютна й також має свої обмеження. В експерименті досліджуються конкретні психічні явища, і не слід поширювати їхні характеристики на всю психіку дитини, робити занадто узагальнені висновки.

Схеми проведення експерименту можуть бути досить різними. Вони зумовлюють виокремлення кількох різновидів експерименту: лабораторного й природного. Лабораторний експеримент проводиться в умовах лабораторії за допомогою приладів. Досліджуваний перебуває у незвичних для себе умовах, що впливає на його поведінку й утруднює виявлення характерних реакцій. Природний – проводиться у звичайних для досліджуваного умовах. Зміни, які експериментатор вносить у ситуацію, для дитини непомітні. Враховуючи вимогу бережно ставитись до дитини, не травмувати її психіку, в роботі з дітьми найбільш прийнятний природний експеримент. Він використовується у формі занять, гри, бесід, екскурсій тощо.

Природний експеримент має стандартну схему проведення, за якою у ньому вирізняють кілька етапів: констатуючий, формуючий та повторний констатуючий. Констатуючий експеримент виконує діагностичні завдання: дозволяє визначити наявний у дітей рівень розвитку певного психічного явища, який склався в традиційних умовах їхнього виховання.

На основі отриманих результатів дослідник визначає недоліки розвитку певного психічного явища та планує формуючий експеримент, спрямований на вирішення розвивальних завдань.

Природний психологічний експеримент нагадує певною мірою педагогічний експеримент. Головна відмінність між ними полягає у тому, що педагогічний експеримент призначений для визначення доцільності запровадження нових освітніх та виховних програм, педагогічних методик, а

природній – спрямовується на розкриття закономірностей розвитку психіки дитини.

Різновиди експерименту визначаються також за кількістю дітей, які виступають досліджуваними. За цією ознакою буває груповий та індивідуальний експеримент.

В якості допоміжних процедур дослідження С.Л.Рубінштейн називає фізіологічний експеримент (метод умовних рефлексів), прийоми вивчення продуктів діяльності, бесіду та анкетування.

Б.Г.Ананьєв у праці «Про методи сучасної психології» для організації дослідження у віковій та педагогічній психології запропонував зручну класифікацію, яка відображає основні кроки проведення науково-дослідної роботи. У цій класифікації він виділяє **чотири групи методів**:

1. **Організаційні** (порівняльний метод (поперечний зріз) – зіставлення груп піддослідних; лонгітюдний (подовжний зріз) – багаторазові обстеження тих самих осіб протягом тривалого часу, комплексний – їх поєднання, вивчення об'єкта різними засобами і представниками різних наук).

2. **Емпіричні**, які використовуються для збору фактичних даних: спостереження і самоспостереження, експеримент; психодіагностичні методи – тести, анкети, опитувальники, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіда; аналіз продуктів діяльності; біографічний метод; близнюковий метод; трудовий метод (аналіз процесу діяльності). Особливе місце належить проєктивним методам, до яких відносяться особистісні тести, методики завершення речень, різноманітні малюнкові методики (наприклад, «Кінетичний малюнок сім'ї»).

3. **Методи обробки даних** (кількісні – визначення середніх величин, коефіцієнтів кореляції, побудова графіків, схем; якісні – аналіз, синтез, систематизація даних).

4. **Інтерпретаційні методи** (генетичний (філо- та онтогенетичний), системно-структурний методи; порівняння даних з

вихідною гіпотезою, формулювання закономірностей).

Використання виділених груп методів у віковій психології має специфіку, пов'язану з особливостями віку досліджуваних, їхніх психічних та психофізіологічних можливостей. Наприклад, своєрідність організації експерименту відображає ряд вимог, які тим жорсткіші, чим менша дитина: короткотривалість експериментальної процедури, привабливість та легкість опанування діяльності, яку дитина має виконувати тощо.

До групи емпіричних методів іноді відносять синтетичний метод дослідження – складання психолого-педагогічної характеристики особистості учня.

За видом досвіду, що використовується дослідником, розрізняють методи *інтроспективні* (засновані на даних суб'єктивного досвіду) та *екстраспективні* (методи, що спираються на об'єктивний результат, доступний вимірюванню).

За рівнем узагальнення виявлених закономірностей виділяють методи *номотетичні* (орієнтовані на загальне, психологію пояснення) та *ідеографічні* (орієнтовані на одиничне, психографію, психологію розуміння).

Традиційно у розробці методів вікова психологія дотримується таких принципів:

- принцип об'єктивності: вивчення психіки має бути об'єктивним (наприклад, недоцільно проводити аналогії між психічними проявами дитини і дорослої людини);
- принцип причинності (каузальності): при дослідженнях потрібно дати не лише опис, але й пояснення виявлених явищ;
- принцип розвитку у діяльності: вивчати психіку потрібно у процесі цілеспрямованого розвитку лише в умовах активного впливу і спостереження за результатами можна вивчати механізми явищ.

Найбільш точно відповідають названим принципам кількісні стандартизовані методи (експеримент, стандартизоване спостереження,

тести).

На сучасному етапі гуманізації розвитку науки, як зазначає С.К.Нартова-Бочавер, частіше використовуються якісні методи, утворені під впливом герменевтики (науки про розуміння), що реалізують собою принцип контекстуальності досліджуваного явища: метод окремого випадку (case-method), піктограми, метод аналізу продуктів діяльності (малюнків, казок тощо).

Класифікація методів дитячої психології

У психологічних дослідженнях вивчаються психічні факти, їх механізми й закономірності. Головною особливістю психічного факту є те, що він становить внутрішнє єство людської поведінки, а тому доступний вивченню лише опосередковано (С. Л. Рубінштейн, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. В. Петровський).

Наприклад, дитина переживає радість від того, що намалювала малюнок: посміхається, демонструє малюнок дорослим, коментує свій успіх. Проте саме переживання радості залишається прихованим. Опосередковане вивчення психічних явищ означає, що дослідник спирається на зовнішні їх показники – дії дитини та її мовлення – де об'єктивуються (виявляються) психічні процеси і стани. Додатковими показниками слугують виразні рухи: міміка, жести, інтонації мовлення.

Специфіка предмету дитячої психології визначає й особливості психологічного дослідження. Вивчення психіки дитини становить складну задачу науковців, а також педагогів. Засобами психологічного дослідження виступають методи – певні шляхи збору наукових фактів, які потім слугують предметом теоретичного аналізу. Методи психології відображають специфіку психологічних фактів або явищ.

Методи дитячої психології можна розподілити на чотири групи.

1 група вирізняється за організаційним критерієм і включає:

порівняльний метод, який ще називають методом вікових або поперечних зрізів. Він передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки;

лонгітюдний – передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних дітей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років);

комплексний – в дослідженнях беруть участь різні спеціалісти (фізіологи, гігієністи, педагоги і психологи).

2 група це емпіричні методи (дослідницькі), до яких належить:

спостереження;

самоспостереження;

експеримент – природний, лабораторний.

3 група – психодіагностичні методи – виявляють актуальний рівень розвитку психіки чи особистості дитини (тести).

4 група – додаткові методи, які самі по собі не забезпечують достатньої об'єктивності результатів – аналіз продуктів діяльності, аналіз класних і шкільних документів, біографічні методи, бесіда, інтерв'ю.

5 група – методи обробки результатів, що включають кількісну обробку методами математичної статистики (кореляційний, дисперсійний, факторний аналізи) та якісну обробку шляхом диференціації результатів за типами, видами, варіантами, їх категоризацію.

3.Етапи дослідження психічного розвитку особистості

Принцип врівноваження необхідності і достатності інформації про респондента та мінімізації затрат часу і зусиль (спеціаліста та респондента). Реалізація його через коригування змін складності завдань (чергування складних, енергозатратних методик і легких), багатоаспектність аналізу

результатів виконання окремих діагностичних методик.

Критерії характеру психодіагностики:

- 1) форма проведення: індивідуальна чи групова;
- 2) вид діагностичного процесу: скринінг чи поглиблена психологічна діагностика;
- 3) етапність процедури: первинна, динамічна (повторна), підсумкова;
- 4) пролонгованість оцінки: моніторингова і зрізова;
- 5) характер оцінки: експертна оцінка як диференційно-рівнева (кількісні характеристики) або ж диференційно-типологічна (якісні характеристики).

Етапи оцінки психічного розвитку:

I. Виокремлення дітей, що потребують спеціалізованої допомоги (н-д: розвивальної програми в межах нормативного розвитку);

II. Поглиблена якісна оцінка особливостей психічного розвитку дитини для визначення конкретних видів і напрямів такої допомоги.

У другому етапі виокремлюють такі послідовні дії психолога:

- 1) підготовка до проведення дослідження, первинний аналіз даних;
- 2) збір психологічного анамнезу;
- 3) побудова діагностичної гіпотези з попередньою типологізацією варіанту розвитку дитини;
- 4) безпосереднє дослідження, в процесі якого коректується попередня діагностична гіпотеза, комплекс пропонованих методик, порядок і характер їх пред'явлення;
- 5) аналіз отриманих результатів, прогнозування подальшого розвитку, рекомендації щодо навчання, виховання чи спеціалізованої допомоги;
- 6) складання психологічного висновку за результатами дослідження.

Психологічний висновок (психологічний діагноз) повинен одночасно пов'язати, об'єднати особливості проявів розвитку, що спостерігались, їх причини (як біологічні, так і соціальні), ресурсні та компенсаторні можливості особистості. Такий аналіз повинен здійснюватися у відповідності з принципом теоретико-методологічного позиціонування. Психологічний діагноз – це співставлення стану дитини зі стійкою сукупністю психологічних змінних, що обумовлюють певні параметри діяльності чи стану досліджуваного.

5. Вимоги до методичних засобів і стимульних матеріалів

Основними вимогами, яким повинні відповідати методичні матеріали, є:

1. Стандартність, незмінність у часі стимульних матеріалів методик, а також технології їх пред'явлення. Будь-яка зміна стимульних матеріалів потребує напрацювання нового досвіду і приведе до втрати цінної якісної інформації, що напрацьовувалася багато років. Нові методики повинні враховувати різноманітні (в тому числі освітні) соціокультурні особливості сучасного покоління.
2. Методика повинна мати досить тривалий термін апробації на сучасній популяції.
3. Реалізація вікового підходу до досліджень психічного розвитку. Бажано, щоб градації складності методики поширювалися на декілька періодів дитинства.
4. Отримувані результати повинні мати якісні і кількісні нормативні показники, що характеризують сучасну популяцію.

6. Особливості проведення дослідження дітей різного віку

Дослідження психічного розвитку дитини віком 3-3.5 років. Особливості та умови організації продуктивної діяльності дитини в процесі діагностичної взаємодії. Послідовність проведення різних видів методик.

Вплив довільності психічних процесів на проведення діагностичної

процедури з дитиною 4-5 років. Старший дошкільний, молодший шкільний та підлітковий вік: особливості встановлення контакту з респондентом, підтримання ефективної працездатності впродовж психодіагностичного обстеження.